

Славко Ж. СТАНОЈЧИЋ*

АНАЛОГИЈЕ И ДИЈАЛЕКТИЧКИ РАЗВОЈ У ОСНОВАМА НОВИЈИХ ДИСЦИПЛИНА У ОКВИРИМА ОПШТЕ ЛИНГВИСТИКЕ

Апстракт: У испитивању ставова и методологије текстлингвистике, рад доноси резултате ауторовог истраживања односа теоријских ставова компаративисте Радосава Бошковића о природи књижевног језика и ставова текстлингвистике (дискурс анализе) о дискурсу и његовим карактеристикама. Истраживање је показало да ова новија општелингвистичка дисциплина — текстлингвистика (дискурс анализа) у својим тумачењима језика долази до констатовања елемената које је „традиционални“ Бошковић у првој половини XX вијека формулисао (1) као „конструкције и обрте типичне за књижевни језик“, који су у овом раду схваћени као Бошковићеви „наддијалекатски елементи“, као и (2) до констатовања елемената свакодневног комуникативног језика, које аутор рада препознаје у Бошковићевој констатацији „темељних дијалекатских елемената“, одн. „израза моћнога црногорског колектива“. То је показао примјењујући типичне инструменте наше текстлингвистике у анализи изабраних узорака уџбеничког дискурса, а оvdје приказане у апстрактној схеми. Анализирао их је у њиховом сегменту везаном за дефиниције, а у свјетлу принципа комуникативне компетенције говорника који се служе српским књижевним језиком. Такође на апстрактном нивоу, указао је на исте инструменте (и резултате њихове примјене) када је ријеч и о језику лијепе књижевности, истичући једновремено пуну актуелност Бошковићеве теоријске мисли.

Кључне ријечи: књижевни језик, комуникативни језик, Бошковић, Вук, Његош, Ненадовић, Селенић, комуникативна компетенција, дискурс, говорник/писац, слушалац/читалац

---

* Доц. др Славко Ж. Станојчић, Универзитет у Крагујевцу, Филозофско-филолошки факултет Каргујевац

1. Од времена у којем је Радосав Бошковић (1907–1983) формулисао чињеницу да књижевни језик „није књижевни само зато што је језик књиге, језик писане речи”, те да је „он ... књижевни језик и зато, и нарочито зато, што има своју синтаксу, своју структуру, своју физиономију”¹ и при томе елаборирао структуру српског књижевног језика као језичког система базираног на свакодневном комуникативном говору — протекло је више од пола вијека. Када бисмо одлике књижевног језика наше језичке заједнице, сада, формулисали терминологијом текстлингвистике као једне од нових дисциплина, дошли бисмо до тога да тај језик садржи Бошковићеве појмове „изграђених конструкција и обрта” тако типизирани да задовољавају основни захтјев језичке комуникације — разумијевање међу говорницима датог језика. То значи и да се и тако давна Бошковићева формулација о књижевнојезичком исказу, чија је главна карактеристика управо та изграђеност на бази свакодневног говора, може наћи у много каснијој, данашњој, идеји Д. Кристала — да је у „најопштијем смислу дискурс... бихевиорална јединица”, која је — „...скуп исказа који чине било који препознатљив говорни догађај”², наравно — додао бих — у оквирима комуникативне компетенције учесника у датоме догађају.

2. Управо, због оваквог ограничавања појма „дискурса” у најопштијем смислу, новији лингвисти уводе и модификоване дефиниције, оне које је сâм Кристал наговестио, како видимо ријечима које доводе у везу појмове „дискурс” и „текст”. Те модификоване дефиниције, осим што дефинишу теоријску природу лингвистичког инструментарија научних дисциплина које се схватају под терминима „анализа дискурса” и „лингвистика текста” („текстлингвистика” — како се уобичајило), јасно дефинишу и то да без „обзира да ли се термини *тескс* и *дискурс* настоје разграничити или не, треба имати на уму следеће”.

Како пише В. Половина, (1) напоредна употреба и/или мијешање ових термина има свога оправдања управо у појавама које озна-

¹ Р. Бошковић, *Ђуро Даничић и књижевни језик наш*, Одабрани чланци и расправе, ЦАНУ, Титоград, 1978, 190.

² D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd, 1988, под одредницом *diskurs*, str. 50.

чавају; (2) и текст (писани/статични) и дискурс (говорни/динамички) представљају низове реченица међусобно повезаних у веће цјелине, те „многе дискурзивно/текстуалне категорије примењиве су и једне на друге” јер „процес и производ такође нису две апсолутно различите ствари, већ се пре може рећи да представљају посебан тип антонимије, а антонимија, да би уопште била одредива као таква, нужно претпоставља и постојање заједничке димензије”³.

Овај приступ омогућио је, даље, и констатовање да су за „онтолошки статус *текста* и *дискурса* кључни... појмови надреченичности, кохерентности, кохезивности и целовитости, као и остваривања ситуационо-референцијалног контекста исказаног у дискурсу”⁴. А сви ти елементи — типична су одлика и сваког књижевног пасуса, који је стварно резултат пишчев (па и уопште говорникове динамике у комуникацији са саговорником), дакле, који је *производ* датог *процеса*, а и за један, и за други појам текстлингвистика, како сам цитирао горе, каже да „нису две апсолутно различите ствари”.

Данас се, дакле, у терминологији текстлингвистике, када она говори о дискурсу, може препознати оно што „традиционални” Бошковић дефинише (1) као конструкције и обрте типичне за књижевни језик и (2) као темељне дијалекатске елементе, али и темељне наддијалекатске елементе, комбиноване у систему који је Бошковић приказао у својој схеми као апстрактни модел књижевног језика у цјелини, али и на појединачној реализацији типичног Вуковог, Његошевог⁵ и Ненадовићевог (писаног) дискурса — као примјера за конкретизацију свог теоријског, дакле — сасвим уопштеног става (в. т. 1).

3. Да данашња текстлингвистика утврђује управо ова два елемента, дакле — (Бошковићеве) типичне синтаксичке конструкције и свакодневну говорну реализацију језика, имао сам прилике да покажем и истражујући језик најједноставнијег уц-

³ V. Polovina, *Teorijski status pojmova diskurs i tekst, Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999, str. 95–96.

⁴ *Истио*, стр. 97.

⁵ — и дословно Бошковићевим речима: „...и Његошев језик у оним случајевима у којима је тај језик израз моћнога црногорског колектива” (Р. Бошковић, *Ђуро Даничић и књижевни језик наш*, Одабрани чланци и расправе, ЦАНУ, Титоград, 1978, 190).

беничког дискурса. Рецимо, у уџбенику *Свети око нас — уџбеник за групу разред основне школе* (Свет II)⁶ — да принципом одабира типичног примјерка узмемо и само један текст као илустрацију — не налазимо дискурс дефиниција у правом смислу, оних које би за дату средину биле апсолутно апстрактне и које би се у њој тешко разумјеле. Прије се може узети да функцију (условног) дефиницијског дискурса имају примјерци (графички) истакнутих текстова који су, заправо, једноставне констатације одређених животних истина. Са аспекта психоллингвистике, ово стање и јесте адекватно фази (а) у развоју вербалне комуникације, мада већ са доста елемената наредне фазе (б), тј. фазе „имплицитне, контекстуалне референце”. Као такви, ови дјелови уџбеничког дискурса, према горе датим критеријумима, показују да су исказани типичном пуном комуникативном реченицом,⁷ наравно — усклађеном са могућностима њеног праћења од стране читалаца-ученика првих разреда. Али ипак — на основама свакодневног комуникативног језика ове језичке заједнице, и у процесу развоја потпуне комуникативне компетенције током времена.

Комуникативна компетенција се, наравно развија језичком праксом. На примјер, сигурно је да се перцептивна моћ ученика првих разреда основне школе тек почиње развијати и да је онда када се говори о вербалној комуникацији јасно да се из фазе (а) „експлицитног показивања референтне појаве”, за коју је везан, заправо, гест у комбинацији са лексемом у функцији именовања,⁸

⁶ Љиљана Новковић, Биљана Тређешанин, Биљана Гачановић, *Свети око нас, уџбеник за групу разред основне школе*, Треће издање, Завод за уџбенике, Београд, 2006, стр. 1–87.

⁷ Ово подразумијева да је то једновремено и предикатска реченица, када је проста, односно да је то, када је сложена — комуникативна реченица са више предикатских реченица у своме саставу, али да је свака од предикатских реченица формирана као субјекатско-предикатска конструкција.

⁸ То је типично за употребу *лексеме* у најједноставнијој комуникацији говорника и слушаоца, на шта лингвисти указују када говоре о настанку класа ријечи и у томе контексту о функцији *именице*: „There must be something to talk about and something must be said about this subject of discourse once it is selected. This distinction is of such fundamental importance that the vast majority of languages have emphasized it by creating some sort of formal barrier between the two terms of the proposition. The subject of discourse is a noun. As the most common subject of discourse is either a person or a thing, the noun clusters about concrete concepts of that order” (E. Sapir, *Language*, London, 1970, 119).

улази у фазу (δ) „имплицитне, контекстуалне референце”, тј. фазу у којој се „значање одређене речи схвата из контекста”,⁹ за коју је типично да у уџбеничком језику мора посједовати, на првом мјесту — квалитет поступности. Он се манифестује, једноставније речено, дискурсом чији морфосинтаксички састав мора имати једноставне јединице, оне које су највише прилагођене перцептивним способностима слушалаца (кад је ријеч о уџбенику, наравно — читалаца у ученичкој популацији). Указао сам на то у својој монографији¹⁰ — анализирајући само један текст из уџбеника *Свети око нас — уџбеник за дружи разред основне школе* (Свет II, стр. 8–19) — груписан у дискурсу чија је тематика означена доминантном лексемом *йородица* око које је окупљен низ лексема из значењског поља ове именице (*родийељи, браји, сесџира, мајка, оџаи, рођак, деца* и др.) и показао да у њему не налазимо дискурс дефиниција у правом смислу, него се може узети да функцију (условног) дефиницијског дискурса имају примјерци (графички) истакнутих текстова који су, заправо, констатације одређених животних истина, и то — описног карактера. Са аспекта психолингвистике, ово стање и јесте адекватно фази (а) у развоју вербалне комуникације, мада већ са доста елемената наредне фазе (δ), тј. фазе „имплицитне, контекстуалне референце”.

И указао сам на чињеницу да је њихова карактеристика у оквирима темељног вернакуларног језика (традиционална лингвистика говорила је „народног језика”, нешто модернија — „свакодневног комуникативног језика”, а Бошковић је рекао „темељног дијалекатског са наддијалекатским елементом”¹¹). Оне су све са пуном структуром типичне говорне српске просте реченице, тј. реализоване као *субјекатско-йредикатско констџрукција*¹², с тим што се све оне чији је субјекат прво и друго лице реализују без експлицирања личне замјенице (дакле, увијек: „живимо, радимо, дружимо се”, никад: * *ми живимо, ми радимо, ми се дружимо*). А ово је не-

⁹ Ана Марјановић, *Razvoj značenja reči*, „Prosveta”, 1984, 15.

¹⁰ С. Станојчић, Теоријско-аналитички приступ уџбеничком дискурсу, ФИЛУМ, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, 2015, 27–29.

¹¹ Наравно, када илуструје формулацију овог свог модела књижевног језика, Бошковић то чини на Вуковој, Његошевој и Ненадовићевој реализацији тога језика.

¹² В.: П. Пипер – И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2013, 413.

сумњиво карактеристика реалног српског говора, и то оног који се реализује у свакодневној комуникацији свих говорних средина. Тиме је, баш на првом нивоу перцепције — оном са особинама непосредног обраћања говорника слушаоцу, као најупечатљивијем — дати дискурс приближен читаоцу дотичног узраста, учеснику у комуникацији.

4. Горе констатовано, дакле, може се потврдити узимањем и само узорка неког дискурса, наиме, овдје није у питању текст јеванђеља, није у питању споменик, какав дефинише класична филологија, него је у питању стандардни језик модерне фазе. Онај, дакле, језик чији модел — који је стално у живом покрету свакодневном језичком праксом — и Бошковић дефинише. Он га, наравно, дефинише на примјерима дискурса писаца из првих фаза историјског развитка модерног нашег књижевнојезичког израза. Ово истичем зато што анализа савременог језика — она која се врши методологијом дискурс анализе (текстлингвистике) нашег времена, а није у домену корпусне лингвистике, чији би то био примарни задатак — не захтијева апсолутни попис сваког примјера неке језичке категорије. То је зато што језик научног сазнања, па и (једноставнији или сложенији) језик преношења тога сазнања комуникативно компетентној средини,¹³ подлијеже промјени (са током времена), супротно, рецимо, умјетничком тексту, који се може заиста узети и да је неизмјењив¹⁴, слично језику споменика, како би се рекло терминологијом класичне филологије. А не треба заборавити да је у Бошковићевим теоријским радовима и старословенски домен, дакле, проучавање непромјенљивих модела језика, другим ријечима — споменика, био примарно његово полазиште. То чини да је животност његове теоријске мисли о промјенљивом моделу књижевног језика, давно прије новијих дисциплина — још видљивија.

¹³ John Lyons, *Semantics*, 2, Cambridge — New York, 1999, 573.

¹⁴ Јер садашњој просјечној генерацији говорника, како каже Лајонс — могу „неки облици, лексеме или изрази звучати старински, док им (у истом тексту) други облици, лексеме или обрти могу падати у очи као нови и још неутврђени потпуно” (в.: John Lyons, *Semantics*, 2, Cambridge — New York, 1999, 621).

5. Можда је чињеницу актуалности теоријских ставова о књижевном језику које је формулисао Бошковић нарочито лако уочити онда када се посматра у материји текстлингвистичких анализа дискурса ликова у модерној српској белетристици. На основи оваквих ставова, текстлингвистичко испитивање дискурса одабраног узорка лика, рецимо, у умјетничкој прози једног Слободана Селенића — онако како је представљен у једном његовом дјелу — у роману *Очеви и оци* (Просвета, Београд, 1985), задржаће се, прије свега, на опису двију главних категорија — (а) категорије идиолекта наратора, који је најчешће умјетничка творевина писца, тачно као и други ликови, и (б) категорије идиолекта и других пишчевих главних ликова контекстуалне цјелине коју чини овај роман. А ова цјелина, по природи ствари, тј. диктатом језичке материје, сва је у цјелини треће, рецимо (в) категорије — језика самог аутора, који је једновремено и индивидуални представник језика друштвене целине, у овом случају, који смо узели за примјер — језика београдског интелектуалног круга.

Зато се утолико више подразумемијева да ће и савремена текстлингвистичка анализа узорака дискурса изабраних ликова (па и дискурса аутора дјела), узимати у свој инструментариј баш Бошковићеве појмове „изграђених конструкција и обрта” и његове појмове „темељног дијалекатског са наддијалекатским елементом”. Управо једнако ономе што је у првом овдје датом примјеру савремене анализе чињено са дискурсом везаним за уџбенички језик (в. т. 3). Јер ове су дисциплине поставиле анализу на ниво основа језичке прагматике, својом концепцијом о дискурсу као систему са елементом „понашања које одражава појединачне начине постојања и, посебно, начине друштвеног или личног идентитета”, како то дефинише Н. Феркло (Norman Fairclough)¹⁵.

Природно, чиниће то у духу нових времена, па и новијих дисциплина опште лингвистике — са одговарајућом социолингвистичком анализом цјелине текста, али и дискурса (који ће бити најчешће у облику микроконтекста) везаног — када је ријеч о белетристици — за објективну романескну реалност, за ликове, укључујући и лик наратора (било да се не поклапа, што је чешће, било да

¹⁵ Fairclough, N., *Analysing Discourse*, London — New York, 2003, 26–29.

поклапа са самим писцем, што је рјеђе)¹⁶, односно за говорни догађај — када је ријеч о горе датом примјеру анализе уџбеничког текста. И, природно — чиниће то својим терминолошким апаратом, у чије јединице морају ући и историјски кумулисана значења, међу којима су ова која налазимо код „традиционалног” Бошковића, а које наводимо као детаље из његових теоријских мисли о природи нашег књижевног језика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бошковић, Радосав, *Ђуро Даничић и књижевни језик наш*, Одабрани чланци и расправе, ЦАНУ, Титоград, 1978.
- [2] Bugarski, Ranko, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd, 1991.
- [3] Kristal, Dejvid, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd, 1988.
- [4] Lyons, John, *Semantics*, 2, Cambridge — New York, 1999.
- [5] Пипер, П. — Клајн, И., *Нормативна граматика српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2013.
- [6] Polovina, Vesna, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999.
- [7] Radovanović, Milorad, *Sociolingvistika*, Beograd, 1979.
- [8] Станојчић, Славко, *Теоријско-аналитички приступи уџбеничком дискурсу*, ФИЛУМ, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, 2015.
- [9] Fairclough, Norman, *Analysing Discourse*, London — New York, 2003.

Slavko Ž. STANOJČIĆ

ANALOGIES AND THE DIALECTICAL DEVELOPMENT IN THE BASIS OF NEWER DISCIPLINES IN FRAMES OF GENERAL LINGUISTICS

Summary

In exploring the stances and methodology of text-linguistic, the paper brings the author's results of his research of relationship of comparativist Radosav Bošković's theoretical attitudes toward the nature of literary language and text-linguistics' attitudes towards discourse and its characteristics. The research has demonstrated that the newer general linguistic discipline — text-linguistics (discourse analyze) in its interpretations of language comes to ascertainment of elements that „traditional” Bošković, during the first half of 20th Century, formulated as (1) „constructions and turns typical for a literary language”, which in this paper are understood as

¹⁶ B.: R. Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd, 1991, 156–167; M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Beograd, 1979, 46–62, 71–75.

Bošković's „supra-dialectal elements” as well as to statement of (2) elements of everyday communicative language, which the author recognizes as „basic dialectal elements”, resp. „expression of mighty Montenegrin collective” in Bošković's statements about literary language. Author pointed this applying the typical instruments of our text-linguistics in the analysis of chosen text-books discourse samples. He analyzed them in their segments tied with definitions, in the light of the Serbian language speakers' communicative competence principle, presenting them in the form of an abstract scheme. In the same abstract way, he pointed out the same instruments (and results of their appliance) when the language of belletristic language is concerned, simultaneously stating the full actuality of Bošković's theoretical thought.

Key words: literary language, communicative language, Bošković, Vuk, Njegoš, Nenadović, Selenić, communicative competence, discourse, speaker/writer, listener/reader